

A FELVILÁGOSULT ABSZOLUTIZMUS EGÉSZSÉGÜGYE

THE HEALTH REVIEW OF ABSOLUTISM

Mennyire volt egységes a gyógyszeres terápia Magyarországon, a XVIII. században?

A kőszegi és a székesfehérvári jezsuita patikabútorok fiókfeliratainak látható materia medica összehasonlító elemzése

18th century? A comparative analysis of the drawer labels of two pieces of furniture in the Jesuit apothecaries of Kőszeg and Székesfehérvár

Dobson Szabolcs,

Magyar Gyógyszerésztörténeti Társaság elnöke

dictum.dobson@t-online.hu

Szima Viktória

MNL Fejér Megyei Levéltára

Initially submitted September 7, 2018; accepted for publication October 18, 2018

Abstract

This study compares the drawer labels of the 18th century apothecary furniture pieces in Kőszeg and Székesfehérvár in terms of their medicinal contents indicated. Then, these labels are compared with the list of an 1650 inventory of the apothecary of Gyulafehérvár (Transylvania). We concluded, that among the 257 drawer labels in Kőszeg 52 (about 20%) were common with those of Székesfehérvár, while 86 labels (about 33.3%) were common with the substances of the inventory list of the Gyulafehérvár apothecary. Among 238 drawer labels of the Székesfehérvár apothecary 50 (21%) were common with the substances of the inventory list of the Gyulafehérvár apothecary. Surprisingly, the drawer labels of the two mid 18th century Jesuit apothecaries (Kőszeg and Székesfehérvár) overlapped only in ca. 20% if the number of labels of the Kőszeg apothecary is regarded as 100%. This way there is a greater overlap between the Gyulafehérvár inventory, which is about one hundred years older, and the Kőszeg apothecary drawer labels, than between the two Jesuit apothecaries in the same historical period. We demonstrated, that South American medicinal plant materials, not included in the 1650 inventory list of the Gyulafehérvár apothecary, were already available in the 18th century Hungarian apothecaries.

Kulcsszavak: magyarországi történelmi gyógyszertárak, fiók címkék, összehasonlító elemzés

Keywords: historic apothecaries in Hungary, drawer labels, comparative analysis

1. Bevezetés

Grabarits István hagyatékában 2015. augusztus 14-én, Kalocsán találtunk rá egy 1981. október 31-i keltezésű, ez idáig publikálatlan írásra, amely a „Kőszegi volt jezsuita patika fiókfeliratainak megfejtése és a bútorzat rekonstruálása” címet viseli (1). Ez a munka irodalmi hivatkozásként, a kőszegi patika múzeum adattárában lévő kéziratként jelenik meg Szigetváry Ferenc egyik 1982-ben, a kőszegi patikamúzeumról írott cikkében (2),

továbbá Révész József szintén a kőszegi patika múzeumról az interneten publikált írásában (3). Grabarits István ebben az összeállításában ismertette a kőszegi jezsuita patikabútor budapesti Iparművészeti Múzeumból Kőszegre való visszakerülésének (1980-1981) és restaurálásának történetét, amely utóbbiban Szigetváry Ferencsel és Rádóczy Gyulával együtt gyógyszerész szakértőként vett részt. Ebben a restaurálási munkában az 1743-ból származó patikabútor fiókfeliratok megfejtésének központi jelentősége volt. A feliratos fiókok elhelyezkedésének sematikus vázlatát Grabarits István fent említett kéziratában (1) és Weszprémi éremmel való kitüntetésé alkalmával elhangzott előadásában (4) is bemutatta.

Eltelt 37 év...

A Grabarits István által 2002-ben alapított Magyar Gyógyszerésztörténeti Társaság 2013-ban megkezdte a hazai patikamúzeumok és gyűjtemények patikaedény és fiókfeliratainak szisztematikus összegyűjtését és megfejtését. Ez irányú munkánk aktuális eredményeit a www.gyogyszeresztortenet.hu honlap „Régi Gyógyszerek Lexikonja” menüpontjában található „Gyógyszernevek régi patikaedény és –fiókfeliratokon – Nagylexikon” című elektronikus könyv és a szintén ebben a menüpontban az egyedi gyűjteményekről található összeállítások ismertetik.

E munka keretében 2014-ben lehetőségünk nyílt hazánk másik 18. századi fiókfeliratos patikabútora és a patikaedény feliratai materia medica-jának megfejtésére a székesfehérvári Fekete Sas patikamúzeumban, amelyet a múzeum munkatársa, Szima Viktória végzett el. A székesfehérvári első jezsuita patikabútor 1746-47-ben ugyanaz a Codelli József asztalos fráter készítette, aki a kőszegi bútor egyik alkotója is volt. Az officinában látható második bútorzat 1749-1758 között készült(5). A kőszegihez képest ezek a bútor- és téglafeliratok nagyon rossz nyelvi állapotban maradtak meg, mert az eredeti 18. századi feliratokat már 1811-ben átfestették (6), majd a későbbi restaurálás gyógyszerészi szempontból nem zajlott szakszerűen. Ennek ellenére a fiókfeliratok kb. 91%-át sikerült megfejtenuk (a 238-ból 216 db-ot). Ezek a megfejtések az edényfeliratokkal szintén publikálásra kerültek a www.gyogyszeresztortenet.hu honlap „Régi Gyógyszerek Lexikonja” menüpontjában, eredeti felirat, illetve és anyanövény és állatnevek szerinti ABC sorrendben.

Ily módon tehát két, egymástól 33 évnyi időkülönbséggel végzett kutatás eredményei összeértek és lehetőségünk nyílt két, lényegében egyidejűleg működő 18. századi városi jezsuita patika fiókfeliratainak összehasonlító értékelésére.

Ezt az összehasonlító értékelést kiegészítettük a két 18. századi fiókfelirat készlet II. Rákóczi György erdélyi fejedelem gyulafehérvári patikájának 1650-ből származó leltárával való összevetésével (7).

2. A kőszegi és a székesfehérvári patikafiók feliratok összehasonlító elemzése

2.1. A kőszegi, a székesfehérvári és a gyulafehérvári materia medica átfedései

A kőszegi jezsuita patikabútor 257 db., míg a székesfehérvári 238 db. fiókfeliratot tartalmaz. A kőszegi patikabútor-feliratokból 52 db. szerepel a Székesfehérváron is megtalálható fiókfeliratok között, míg 85 db. lelhető fel a gyulafehérvári 1650-es leltárban.

A kőszegi 257 fiókfeliratból tehát 52 db (kb. 20%) közös a székesfehérvárral, míg 86 db (kb. 33,5%) II. Rákóczi György gyulafehérvári patikájának 1650-ben összeállított leltárával.

A székesfehérvári 238 fiókfeliratból 50 db. (21%) közös II. Rákóczi György gyulafehérvári patikájának 1650-es leltárával.

Meglepő, hogy a két 18. század közepe táji városi jezsuita patika fiókfeliratainak a kőszegit 100%-nak tekintve csak kb. 20%-a egyezik, tehát nagyobb (33,5%-os) egyezés mutatkozik a mintegy 100 évvel korábbi

gyulafehérvári leltár és a kőszegi fiókfeliratok materia medica-ja, mint a két egykorú jezsuita patika fiókfeliratai között.

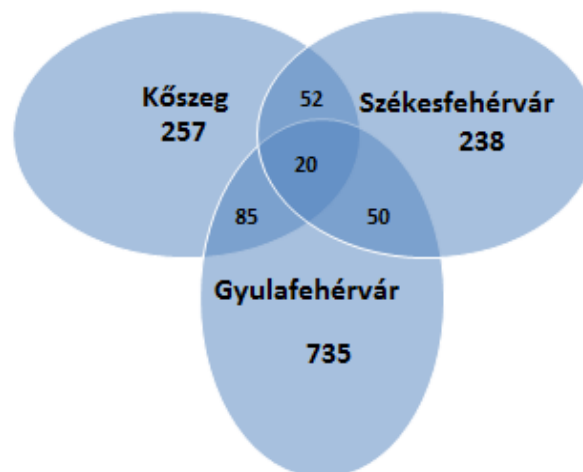
Az 1. ábra mutatja a kőszegi és a székesfehérvári fiókfeliratok, valamint a gyulafehérvári leltár materia medica-jában az átfedések számát a drogok abszolút számértékében. Megjegyzendő, hogy egyes növényekből többféle drogot (pl. herba, radix, folium) is tartottak, amelyeket külön-külön vettünk számításba.

Nem tudjuk, mi lehet a két lényegében egykorú jezsuita patikafiók materia medica-jában észlelt csekély átfedés pontos oka.

A fiókokban feltehetően olyan drogot tartottak, amelyek folyamatosan, nagyobb mennyiségben fogytak, amellet, hogy természetesen egyáltalán fiókban tárolhatónak kellett lenniük (tehát nem lehettek zsírok, folyadékok, apró magvak, hanem zömében virágok, herbák, kérgek, gyökerek, fás részek, termések, teakeverékek, tapasztok és Fehérvárott még porok is).

Nem tudjuk, hogy átfestették-e a fiókfeliratokat a jezsuita időkben, illetve, hogy folyamatosan tartottak-e bennük a feliraton szereplő drogot.

Mindazonáltal a fiók feltehetően stabilabb jellemzői a patikák 2-3 évtizedes receptúrai munkájának, mint a könnyen mozgatható és kicserélhető tégelyek, vagy akár a mindkét jezsuita patikában a rend feloszlását követően felvett leltár (Kőszegen 1773-ban, Székesfehérvárott 1774-ben (6)), amely már csak a fennállás végén még a patikában (esetleg évek óta felhasználatlanul) megmaradt anyagokat is tartalmazza, de nem zárható ki, hogy voltak anyagok is, amiket pedig a leltározás előtt elvittek a készletből.

1. ábra: a kőszegi és a székesfehérvári 18. század közepe táji jezsuita patikafiók-feliratok, valamint a gyulafehérvári 1650-es patikaleltár materia medica-jában található átfedések száma (db.).

Végső soron a két jezsuita városi patika fiókfeliratainak nagymértékű különbözősége feltehetően a receptúrai munkában fennálló eltérésekre vezethető vissza, tehát a fő ok a patikában kiváltott recepteket felíró orvosok gyógyszeres kezelési módszereiben lehetett, amelyről sajnos adataink nincsenek.

Ez nem meglepő, ha meggondoljuk, hogy manapság is jelentős különbségek lehetnek még egyazon városban belül működő gyógyszertárak között is, a környék igényeitől függően.

2.2 A kőszegi és székesfehérvári materia medica átfedéseinek terápiás elemzése

Az átfedések terápiás elemzése során arra voltunk kíváncsiak, hogy mindkét patikafiók készletben megtalálható drogok körében vannak-e preferált terápiás területek, amelyek speciálisan indokolhatták, hogy Kőszegen és Székesfehérvárott is tartásuk azokat.

Mivel súlyos hiba lenne későbbi korok fitoterápiás ismereteinek a visszavetítése, olyan forrást kerestünk, amely lehetőleg jól tükrözi a jezsuita patikák működésének korát jellemző terápiás nézeteket-viszonyokat. Ehhez az elemzéshez Kováts Mihály orvosdoktor „Magyar patika, az az Magyar és Erdély-országban termő patikai állatok, növények és ásványok, orvosi hasznaikkal egyetemben” című, Pesten, 1835-ben kiadott könyvét (8) használtuk (letölthető: E-könyvek – www.gyogyszeresztortenet.hu).

Bár ez a könyv 1835-ben jelent meg, a Szerző több mint négy évtizedes orvosi munkájának ismeretein alapul. Kováts Mihály 1762-ben született, orvosi oklevelét 1794-ben, tehát kb. 20 évvel a két jezsuita patika eladását követően szerezte meg (9). Az említett könyv tehát alapvetően a 18.-19. század fordulójának, és ezen belül a Szerző terápiás gyakorlatát tükrözi, ez azonban nem lehetett nagyon eltérő a 18. század közepének gyógyszeres terápiájának elveitől, már csak azért sem, mert Kováts Mihály nagyon gyakran hivatkozik egyéb szerzők mellett pl. Hermann Boerhaave (1668-1738) holland orvos, botanikus és humanista munkásságára, akit kiemelkedő, és a maga számára releváns szaktekintélynek tekintett (8).

A kőszegi és székesfehérvári átfedő 52 db. fiókfeliratról Kováts Mihály a fenti könyvében 35 db-ot tárgyalt. A Kováts Mihály által tárgyalt drogoknál megadjuk az általa írott javallatokat az eredeti szóhasználattal.

Az 1. táblázat terápiás területenként csoportosítja az egyes javallatokat, amelyek száma meghaladja a drogokét, hiszen egy drognak általában többféle javallata is volt.

Amint az 1. táblázatból láthatjuk, a Kováts András könyvében tárgyalt átfedő fiókfeliratok drogjait (35 db.) összesen 102 javallatban használták fel, leggyakrabban sebek, bőr-/nyálkahártyafekélyek, valamint egyéb bőrproblémák (8,8%+16,7%), emésztőszervi (24,5%) és légúti panaszok (12,7%) kezelésében. Ez a három terápiás terület a javallatok 62,7%-át fedi le.

1. táblázat: a kőszegi és székesfehérvári 18. századi átfedő jezsuita patikafiók-feliratok terápiás területek szerinti csoportosítása (8)

	Sebek, bőrnyálkahártya fekélyek	Egyéb bőrgyógyászati	Gastro-intestinalis	Izzadtság-hajtó, lázcsillapító	Idegrendszer	Légúti	Ízület	Vértisztító	Vese-/Húgyúti betegség	Syphlis
Emplastrum ad rupturas	X									
Flores Acaciarum			X	X						
Flores Anthos		X	X	X	X	X				
Flores Verbasci			X			X				
Herba Abrotani		X	X	X						
Herba Artemisiae		X	X							
Herba Capilli						X				
Herba Fumariae			X				X	X		
Herba Hederae	X					X			X	
Herba Hysopi	X	X				X				
Herba Marrubii	X	X				X				
Herba Matricariae		X	X		X					

Herba Menthae crispae		X	X		X					
Herba Millefolii	X		X		X					
Herba Origani nosteriae		X		X		X				
Herba Pulegii		X	X			X				
Herba Rutae hortensis		X	X	X	X					
Herba Scordii vulgaris	X	X	X	X	X					
Lignum Juniperi		X				X			X	X
Radix Bardanae		X		X				X	X	
Radix Dictamni albi			X	X	X					
Radix Enulae			X	X	X				X	
Radix Filicis			X				X			
Radix Gentianae	X	X	X				X			
Radix Graminis			X					X		
Radix Hypecaca nhae			X							
Radix Ialapae			X							

Radix Ireos Florentinae			X			X				
Radix Lapathi acuti		X	X					X		
Radix Levistici				X		X			X	
Radix Oninidis									X	
Radix Pimpinellae	X		X		X	X				
Radix Rubiae tinctorum							X			
Radix Scorsonerae			X			X	X			
Radix Taraxaci		X	X					X	X	
Radix Tormentillae	X	X	X						X	
Összesen /db. (%)/	9 8,8%	17 16,7%	25 24,5%	10 9,8%	9 8,8%	13 12,7%	5 4,9%	5 4,9%	8 7,8%	1 0,98%

A kőszegi és a székesfehérvári átfedő fiókfeliratokból terápiás szempontból legfeljebb azt a következtetést vonhatjuk le, hogy adott korszakban a sebek és a bőrbajok, valamint az emésztőszervi és a légúti betegségek (ezek sokfélesége) általában gyakoriak voltak a városi lakosság körében is, amelyet ezek a jezsuita patikák kiszolgáltak.

Ha a két 18. századi jezsuita patika fiókfeliratait vetjük össze az egy évszázaddal korábbi gyulafehérvári patikaleltárral (7), akkor Gyulafehérvárott 1650-ben feltűnő különbség a dél-Amerikából származó növények és balzsamok (dohány, Cephæelis ipecacuanha /hánytató gyökér/, Quebracho fa, perubalzsam, kopaivabalzsam) hiánya (Nyugat-Európában éppen a 17. században kezdtek elterjedni, így nem meglepő), illetve ezek használata Magyarországon egy évszázaddal később.

A fentiek alapján a folytonosság is jelentősnek mondható a 17.-18. század között, amennyiben a kőszegi fiókfeliratok kb. egyharmadán szereplő drogokat már egy évszázaddal korábban is használták.

2.3 A materia medica folytonossága a későbbi korokéval

A szegedi Móra Ferenc Múzeum patikatörténeti kiállításán látható az egykori Megváltó gyógyszerár 1893 júliusában elkészített fiókos patikabútorzata, amelynek gyógynövényes vonatkozásairól 2014-ben szakdolgozat született (10).

A kőszegi jezsuita patikabútor fiókfeliratai közül 29 db., vagyis a kőszegi fiókszámot (257 db.) 100%-nak véve 11,3% fordul elő a szegedi 145 fiókfelirat között, azonban, ha ez utóbbi fiókszámot tekintjük viszonyítási alapnak, akkor azt mondhatjuk, hogy a szegedi fiókfeliratok 20%-a olyan gyógynövényt tartalmaz, amelyet már a 18. században Kőszegen is tároltak az officinában (lásd 1. Melléklet 2. lista, fekete pontokkal jelzett drogok). Hasonlóképpen, a székesfehérvári 238 db. fiókfelirat közül 31 db. fordul elő Szegeden, ami a 238 db. székesfehérvári fiók 13%-a, azonban a szegedi fiókszámhoz viszonyítva ez 21,4% (lásd 1. Melléklet 4. lista).

Az 1893-ból származó patikabútor 18. századi bútorokhoz képesti jelentősen kisebb fiókszámú és ezek között a növényi anyagok csupán kb. 57%-os aránya (83 növényi anyag, 62 egyéb) egyaránt arra utal, hogy a 19. századvégi materia medica és a háttérét képező terápiás gyakorlat nagyon jelentős változáson ment végbe a 18. századhoz képest. Fontos azt is tudni, hogy a 19. század végén már jelentős mennyiségben használtak olyan ható- és segédanyagokat a patikákban, amelyek nem szerepeltek a Gyógyszerkönyvben.

A folytonosság a mi korunk és a székesfehérvári Fekete Sas patika 18. század közepe tájéki fiók- és edényfeliratain megjelenő materia medica között is fennáll, amit a 2. táblázat ismertet.

2. táblázat: Homeopátiás és/vagy allopatíás szerek (gyógyszerek/étrendkiegészítők/ fitoterapeutikumok) formájában ma is forgalmazott anyagok a 18. század közepe tájéki székesfehérvári materia medica-ból (Fekete Sas patikamúzeum)

Homeopátiás szerként elvileg szóbjövő anyagok* száma	Jelenleg homeopátiás szerként elérhető anyagok száma	Allopatíásszerként elvileg szóbjövő anyagok** száma	Jelenleg allopatíásszerként elérhető anyagok száma	Átfedés a jelenleg homeopátiás és allopatíás szerek között
317	187 (59%)	327	126 (38,5%)	80 (az allopatíás szerek 63,5%-a, ill. a homeopátiások 43%-a)

*Egykomponensű, illetve egy forrásból származó anyagok (a késztermékek, tehát a teakeverékek, kivonatok, lekvárok, szirupok, kenőcsök, tapaszok, golyóbisok, gyomorkeserű, pezsgőpor, összetett por, agyagból gyúrt korongok nem kerültek számításba). Nem kerültek számításba továbbá a duplikátumok.

**Nem kerültek számításba a késztermékek, tehát kivonatok, lekvárok, szirupok, kenőcsök, tapaszok, golyóbisok, gyomorkeserű, pezsgőpor, összetett por, agyagból gyúrt korongok, valamint a szarvasagancs, égetett szarvasagancs, emberi koponyatető, rókatüdő, földigilisza, rákszem, tébai ópium, kréta, karmazsin tetű, ezerlábú féreg, kövek (bányakristály, smirgli-kő, habkő, calamina kő, csontot forrasztó kő, triolitai föld vagy kő, catechu föld), mézek, gyöngyház. Nem kerültek számításba továbbá a duplikátumok.

Amint a 2. táblázatból látható, a 18. század közepe táji székesfehérvári materia medica 59%-a ma is rendelkezésre áll(hat) homeopátiás, 38,5%-a pedig allopátiás (alapvetően fitoterápiás) készítmények és étrend kiegészítők összetevőiként, bár fontos megjegyezni, hogy ez a számítás nem konkrét patikák és/vagy gyógynövényboltok kínálatán, hanem 2015 júniusi internetes felmérésen alapul, találatnak tekintve azt, ha az adott drogot recept-, illetve termékszíntén ajánlották, illetve termékekben szerepelt.

Alapvető különbség, hogy az egykori „mainstream” gyógyszeranyagok mára kevés kivétellel az alternatív terápia fegyvertárát gazdagítják.

IRODALOM:

GRABARITS István: Kőszegi volt jezsuita patika fiókfeliratainak megfejtése és a bútorzat rekonstruálása. Kézirat (1981. 10. 31.). Cikkvár - www.gyogyszerestortenet.hu

SZIGETVÁRY Ferenc: A kőszegi patikamúzeum. Vasi Szemle XXXVI (2), 291-300 (1982)

RÉVÉSZ József: A kőszegi patikamúzeum Arany Egyszarvú patikaháza. Vas megye 18-20 századi gyógyszerészet-története.

http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/muzeumok/mamutt_evkonyv_11/pages/026_a_koszegi_patikamuzeum.htm (letöltve: 2015. 09. 01.)

GRABARITS István: Wesszprémi érem előadás. A kőszegi patikamúzeummal kapcsolatos kutatásaim. Cikkvár - www.gyogyszerestortenet.hu

GRABARITS István: A Fekete Sas titkos története. Cikkvár - www.gyogyszerestortenet.hu

GRABARITS István: A XVIII. századi magyarországi materia medica és annak értékelése. Gyógyszerészdoktori értekezés. SOTE, Gyógyszerésztudományi Kar, Egyetemi Gyógyszertár, Budapest, 1979.

SZ. TÓTH Magda: II. Rákóczi György gyulafehérvári patikájának gyógyszerei és felszerelése 1650-ben. Comm. Hist. Artis. Med. 125-132 (1989-1990)

KOVÁTS Mihály: Magyar patika, az az Magyar és Erdélyországban termő patikai állatok, növények és ásványok, orvosi hasznaikkal egyetemben. Pest, 1835

KAPRONCZAY Katalin: Kováts Mihály érdemei az orvoslás és más természettudományok magyar nyelvűvé tétele érdekében. Magyar Orvosi Nyelv, 8-12 (2012)

RÉNYI Péter: A Móra Ferenc Múzeum patikatörténeti kiállításán látható gyógyszerári bútorzat gyógynövényes vonatkozásai. Szegedi Tudományegyetem, Gyógyszerésztudományi Kar, Farmakognózia Intézet. Szakdolgozat (témavezető: Csupor Dezső), 2014.